

انجمن ایرانی حقوق جزا

پژوهشنامه حقوق کیفری

سال دوازدهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۰

شماره پیاپی ۲۴ (صفحات ۱۰۴-۷۹)

دانشگاه گیلان

گونه‌شناسی و کیفرگذاری تعدد جرم در حقوق ایران و اردن

دکتر محمدحسن حسنی^۱

دکتر سید محمود مجیدی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۵/۲۱

چکیده

بررسی تحولات تعدد جرم در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری ۱۳۹۹ و پاسخ به این مسئله که رویکرد کدام یک از نظام‌های حقوقی ایران و اردن در قاعده‌سازی متوازن از تعدد جرم سنجیده‌تر است محور تحقیق در این نوشتار است. این پژوهش ثابت می‌نماید با وجود راهبردهای مشترک همچون پذیرش صریح تعدد مادی و معنوی، کیفرگذاری تفریدی، تجمیعی و کیفر واحد اشد در تعدد معنوی، اردن در حوزه گونه‌شناسی تعدد جرم با تصریح قانونی به انصراف تعدد معنوی از رفتار واحد دارای اوصاف مجرمانه متعدد با رابطه عموم و خصوص مطلق، پذیرش اصل تعدد انگاری مادی جرائم مرتبط و ایران در حوزه کیفرگذاری با تفکیک جرائم مختلف و غیر مختلف، اعمال مجازات مشدد متغیر بر پایه تعداد جرائم، تصریح به مجازات اشد در تعدد نتیجه، وجوب اعمال کیفرهای تبعی و اصلی مشابه مجازات‌های تکمیلی، امکان تخفیف مجازات، تعیین آثار مترتب بر نهادهای ارفاقی سیاست کیفری نسبتاً معقول‌تری اتخاذ نموده‌اند.

واژگان کلیدی: تعدد جرم، تعدد مادی، تعدد معنوی، تعدد نتیجه.

✉ m_hasani@du.ac.ir

۱. استادیار گروه حقوق دانشگاه دامغان، دامغان، ایران. (نویسنده مسؤول)

۲. استادیار گروه حقوق دانشگاه دامغان، دامغان، ایران.

مقدمه

تعدد جرم ارتکاب حداقل دو رفتار مجرمانه یا رفتار واحد با دو وصف جزائی توسط یک نفر پیش از صدور حکم قطعی دربارهٔ هریک از آنهاست. شرط ارتکاب حداقل دو بزه نهاد تعدد جرم را از مفاهیم شرکت در جرم، جرائم مستمر، بعادت و مرکب^۱ متمایز می‌سازد (نمور، ۲۰۰۴: ۱۱۷؛ نجیب حسینی، ۱۹۸۴: ۶۵۴). ارتکاب جرائم پیش از صدور حکم قطعی معیار مشترک ایران و اردن در تفکیک تعدد از تکرار جرم است (توفیق مجالی، ۲۰۱۰: ۴۷۷). با این حال تعدد و تکرار جرم مانع الجمع نیستند و اگر شخصی پس از صدور حکم محکومیت کیفری قطعی مرتکب چند جرم شود، از مصادیق جمع تکرار و تعدد جرم است و با مرتکب مطابق قواعد خاص هر یک از آنها رفتار می‌شود (خطیب، ۱۹۵۶: ۲۷۹؛ نمور، ۲۰۰۴: ۱۲۹). قاعده تعدد جرم بمنظور برقراری توازن میان اصول حفظ نظم عمومی و انصاف وارد ادبیات حقوق کیفری شده است. این مهم پیوند وثیق با گونه‌شناسی و کیفرگذاری سنجیده تعدد جرم دارد. چه آنکه از یک سو خطرناکی مرتکبان تعدد جرم و بزهکاری حرفه‌ای یا مزمن و ضرورت حفظ نظم عمومی مقتضی سیاست کیفری سخت‌گیرانه با الگوی حتمیت و تشدید کیفر بر اساس آموزه حسابگری کیفری کلاسیک با هدف بازدارندگی و ناتوان سازی است. از سوی دیگر اصل تناسب جرم و مجازات مطابق معیارهای مکتب نئوکلاسیک یا عدالت استحقاقی - به‌ویژه در اندیشه فوگل در جایگزینی انصاف با بازپروری - منوط به منصفانه، کرامت مدار و فردی بودن واکنش کیفری است (حاجی ده آبادی، ۱۳۹۸: ۱۰۱). بعلاوه مزایا و نارسائی‌های نسبی اندیشه‌های پیامدگرا و سزاگرای نوین در فلسفه کیفر (جوان جعفری، ۱۳۹۵: ۵۹؛ غلامی، ۱۳۹۸: ۳۵۱) کارآمدی قواعد تعدد جرم را منوط به اتخاذ سیاست کیفری ترکیبی متوازن می‌نماید.

این پژوهش در صدد بررسی تطبیقی سیاست کیفری ایران و اردن در دو حوزه گونه‌شناسی و کیفرگذاری تعدد جرم با توجه به تحولات اخیر در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۲۱۳۹۹ و پاسخگوئی این مسأله است که سیاست کدام کشور در برقراری توازن میان اصول حفظ نظم عمومی و انصاف سنجیده و کارآمدتر است و از چه نارسائی‌هایی رنج می‌برند و راهکارهای تفوق بر آنها چیست. در همین راستا این پژوهش در دو عنوان کلی گونه‌شناسی و کیفر گذاری تعدد جرم سامان یافته و موضوعات مرتبط با آن به روش توصیفی - تحلیلی مورد بحث قرار می‌گیرد.

۱. جرم مرکب در تعریف حقوقدانان اردنی متشکل از دو جرم یا بیشتر و یکی از آنها عنصر جرم دیگر و یا از کیفیات

مشده جرم دیگر مانند سرقت توأم با تهدید است. (نمور، ۲۰۰۴: ۱۱۷)

۲. با عبارت اختصاری قانون کاحت

۱. گونه‌شناسی تعدد جرم در ایران و اردن

ارزیابی سیاست کیفری ایران و اردن در قبال تعدد جرم در مرحله نخست منوط به گونه‌شناسی تعدد جرم و وجوه اشتراک و افتراق آن در ایران و اردن است.

۱.۱. گونه‌شناسی صریح و مشترک

تعدد مادی و معنوی از گونه‌های صریح و مشترک تعدد جرم در ایران و اردن است. هرچند در ماهیت کلی تعدد مادی و معنوی در ایران و اردن اختلافی وجود ندارد؛ در تشخیص مصادیق آن رویکردهای متفاوتی اتخاذ شده است.

۱.۱.۱. تعدد مادی

مطابق ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲^۱ و ماده ۷۲ قانون مجازات اردن^۲ تعدد مادی یا واقعی با ارتکاب دو یا چند جرم عمدی یا غیرعمدی اما پیش از صدور حکم قطعی درباره هر یک از آنها رخ می‌دهد. جرایم متعدد ممکن است مشابه یا مختلف باشند. برای نمونه چنانچه یک نفر مرتکب جرائم جعل سند و تقلب در مسکوکات رایج یا دو فقره سرقت تعزیری یا جرائم عدم رعایت ایمنی در محیط کار منتهی به مرگ کارگر و بی‌احتیاطی در رانندگی منجر به آسیب بدنی دیگری گردد، مشمول مقررات تعدد مادی جرم است. جرائم متعدد ممکن است در فاصله زمانی کوتاه یا طولانی ارتکاب یابند. تشخیص مصادیق تعدد مادی اغلب ساده اما گاه دشوار است. یگانگی رکن قانونی، موضوع، بزه دیده، مجازات قانونی، زمان و مکان جرم یا هدف مجرمانه مرتکب از موجبات چالش تمایز تعدد مادی از جرم واحد و اتخاذ دو رویکرد واحد انگاری و تعدد انگاری است.

۱.۱.۱.۱. رویکرد واحد انگاری

گاه یگانگی عناصر، شرایط و کیفر بزه ارتكابی رویه قضائی ایران را متمایل به واحد انگاری جرم مطابق نمونه‌های زیر نموده است.

نخست - در عرف دادگاه‌ها اگر کارمندی در چند نوبت از یک نفر رشوه بگیرد تعدد جرم نیست (نک. اردبیلی، ۱۳۹۶: ۱۷). بنا به نظریه اداره حقوقی: «آنچه در ماده ۱۲۱ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲ و تبصره یک ماده ۳ و تبصره ۴ ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین

۱. با حروف اختصاری ق.م.ا.

۲. قانون مجازات اردن بشماره ۱۶ در سال ۱۹۶۰ تصویب و در روزنامه رسمی شماره ۱۴۸۷-۱۱/۵/۱۹۶۰ منتشر و به موجب قوانین اصلاحی و اخیراً قانون شماره ۲۷ در ۲۰۱۷ دستخوش اصلاحات شده است (نک: زعیبی، ۲۰۲۰: ۲۱۴).

ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری^۱ آمده ناظر به مواردی است که اخذ رشوه برای انجام موضوع خاصی به دفعات صورت گرفته باشد. فرضاً از صندوق خاصی مبالغی به دفعات اختلاس شده باشد که در چنین صورتی مجموع وجوه مذکور ملاک تعیین مجازات و یک جرم محسوب می‌شود. در مقابل چنانچه فردی برای موضوعات جداگانه وجوهی را به‌عنوان رشوه گرفته باشد یا از صندوق‌های مختلف وجوهی را در زمان‌های متفاوت اختلاس نماید مشمول مقررات تعدد جرم است» (نظریه ۱۳۹۲/۱۱/۵ - ۷/۹۲/۲۰۹۸)

دوم - سرقت وقتی متعدد محسوب می‌شود که محل سرقت، نوع مال مسروقه و تاریخ ارتکاب آن متفاوت باشد. از این رو اگر کسی غله موجود در انباری را ظرف چند روز سرقت کند چون محل سرقت و نوع مال یکی است بزه متعدد محسوب نمی‌شود (رای شماره ۱۲۸۸-۱۳۲۵/۸/۷-شعبه دوم دیوانعالی کشور به نقل از اردبیلی، ۱۳۹۶: ۲۴).

سوم - هر چند تغییر در ارقام پلاک وسیله نقلیه موتوری و الصاق پلاک وسیله نقلیه موتوری دیگری و استفاده از چنین وسیله‌ای سه عنوان مجرمانه جداگانه مقرر در ماده ۷۲۰ ق.م.ا (تعزیرات) ۱۳۷۵^۲ است لیکن منصرف از مواردی است که تغییر دهنده ارقام پلاک وسیله نقلیه موتوری و الصاق کننده پلاک خودروی دیگری و استفاده کننده از این وسیله نقلیه یک نفر باشد (نظریه اداره حقوقی ۱۳۹۹/۲/۱۶-۷/۹۸/۱۹۲۹).

چهارم - در حالتی که نفقه زوجه اشخاص واجب‌النفقة که زندگی مشترکی دارند و معمولاً یکجا و بدون تفکیک سهم هر یک از آنان پرداخت می‌شود (مانند نفقه زوجه و اولاد) ترک انفاق آنان ترک فعل واحد محسوب می‌شود. اما در صورتیکه محل زندگی آنان جدای از هم باشد و سهم هر یک جداگانه پرداخت شود ترک نفقه هر یک از آنان جرم جداگانه محسوب می‌شود (نظریه اداره حقوقی ۹۸/۶/۵ - ۷/۹۸/۶۵۷).

در حقوق اردن نیز اگر شخصی با هدف رسیدن به یک نتیجه مجرمانه واحد مرتکب رفتارهای مجرمانه متوالی مانند ایراد ضربات متعدد چاقو به منظور به قتل رساندن یک نفر شود جرم واحد محسوب می‌گردد (توفیق مجالی، ۲۰۱۰: ۴۷۹ و ۴۸۴).

۲.۱.۱.۱. رویکرد تعدد انگاری

در برخی موارد به‌رغم وقوع یک فعالیت مجرمانه اما در اوضاع و احوال مختلف همانند فواصل زمانی هر چند کوتاه یا تعدد موضوع، بزه دیدگان یا عناوین مجرمانه رویه قضائی ایران متمایل به اتخاذ رویکرد تعدد انگاری مطابق نمونه‌های زیر شده است.

۱. با حروف اختصاری ق.ت.م.ا.ک.

۲. با حروف اختصاری ق.ت.

نخست- سرقت از سه دستگاه اتومبیل سه جرم علیحده محسوب و مشمول مقررات تعدد جرم است. کمی فاصله زمانی بین سرقت‌ها و مشابه بودن آن‌ها تأثیری در موضوع ندارد (نظریه اداره حقوقی ۹۵/۷/۱۹-۷/۹۵/۱۶۹۵).

دوم- در فرض تحقق منازعه چنانچه احراز شود یکی از شرکت‌کنندگان در منازعه علاوه بر شرکت در منازعه نسبت به فرد معین اقدام به ضرب و جرح نموده، مرتکب دو رفتار مجرمانه و مشمول مقررات تعدد جرم است (نظریه اداره حقوقی ۹۵/۶/۹-۷/۹۵/۱۳۶۹).

سوم- چنانچه شروع به جرم اختلاس توأم با جعل سند باشد علاوه بر مجازات شروع به اختلاس با رعایت مقررات تعدد جرم به مجازات جعل نیز محکوم می‌شود.

ملاک سنجش رویکرد بایسته و تمایز تعدد جرم از جرم واحد اراده قانون‌گذار کیفری است و از عبارات به‌کار رفته در متن قانون باید استنباط نمود. گاه عبارات قانون دلالت آشکار بر جرم واحد دارد برای نمونه چنانچه تشکیل دهنده یا رهبری کننده شبکه موضوع ماده ۴ ق.ت.م.ا.ک. در عملیات مادی جرایم مذکور در این ماده شرکت نماید از متن مقرر مزبور به وضوح قابل استنباط است که بنا به اراده قانونگذار جرم واحدی رخ داده است (نظریه اداره حقوقی ۷/۹۸/۱۹۳۸-۱۳۹۹/۳/۱۷). چنانچه اراده قانونگذار کشف نگردد رجوع دادرس به عرف برای تشخیص موضوع متناسب با اوضاع و احوال خاص هر پرونده الزامی است. تعدد انگاری باید مستند به عرف صریح و مسلم باشد و الا مقتضای اصل قانونمندی جرم و حکومت قاعده درء، اصول برائت، احتیاط و اصل عدم، واحد انگاری جرم است. حقوقدانان اردنی معتقدند در تعدد مادی باید وقایع مجرمانه متعدد و از جهت رکن مادی یا معنوی مستقل باشند. از اینرو چنانچه رفتار مجرمانه‌ای نظیر سرقت‌های مختلف در اوضاع و احوالی رخ دهد که عرفاً قابل انتساب به اراده مجرمانه غیر قابل تجزیه فاعل باشد یک جرم و در غیر اینصورت جرائم متعدد قلمداد می‌گردد. برای نمونه سرقت‌های مختلف در زمان و مکان واحد یا بسیار نزدیک جرم واحد است خواه اموال ربوده شده یا بزه دیده واحد یا متعدد باشد (توفیق مجالی، ۲۰۱۰: ۴۷۹).

۱.۱.۲. تعدد معنوی

تعدد معنوی رفتار واحد با دو یا چند وصف مجرمانه است. هتک عرض دیگری در مکان عمومی واجد دو وصف مجرمانه هتک عفت عمومی و هتک عرض مقرر در مواد ۳۲۰ و ۲۹۶ ق.م.اردن و نمونه تعدد معنوی است (نک. توفیق مجالی، ۲۰۱۰: ۴۷۸؛ حدیثی، ۲۰۱۰: ۳۵۸). پیش‌بینی اوصاف مجرمانه متعدد با عناصر کاملاً مشترک ناممکن است. از اینرو تعدد معنوی را باید در اوصاف مجرمانه متعددی جستجو نمود که با وجود عناصر مجزا پیوندی بین آن‌ها برقرار باشد. پیوند جرایم

می‌تواند به دو گونه باشد: نخست، پیوند کامل یک جرم خرد پیکر با جرم پهن پیکر که از آن به رابطه عموم و خصوص مطلق یاد می‌شود. دوم، پیوند بخشی از جرایم پهن پیکر با هم که از آن به رابطه عموم و خصوص من وجه یاد می‌شود. در پیوند جرایم به شکل نخست وصف مجرمانه خاص قابل اتصاف به وصف مجرمانه عام نیز می‌باشد.

بنابراین در فرض آنکه رفتار خاص جرم انگاری نشده باشد با وصف مجرمانه عام قابل مجازات خواهد بود. بالعکس در پیوند جرایم از نوع دوم رفتار مرتکب گاه قابل اتصاف و گاه غیر قابل اتصاف به اوصاف مجرمانه متعدد است. تعدد معنوی در مفهوم ناب آن در جرایم مرتبط به نحو عموم و خصوص مطلق قابل تصور نیست. چه آنکه در تعدد معنوی همه عناوین مجرمانه اما در جرایم مرتبط اخیر الذکر تنها وصف مجرمانه خاص در مرحله اجرا معتبر خواهد بود (زراعت، ۱۳۹۲: ۷۸). به چند نمونه اشاره می‌شود:

نخست - جعل اسناد رسمی بصورت عام وفق ماده ۵۳۲ ق.ت. و جعل شناسنامه به صورت خاص طبق ماده ۱۰ قانون تخلفات اسناد سجلی مصوب ۱۳۷۰ جرم انگاری و مخصص جرم عام جعل اسناد رسمی است.

دوم - ارتشاء بصورت عام در ماده ۳ ق.ت.م.ا.ک و ارتشاء به منظور مقابله با نظام یا ارتشاء بصورت عمده به صورت خاص در ماده ۱ قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ جرم انگاری و مخصص جرم عام ارتشاء است.

سوم - آدم ربایی در ماده ۶۲۱ و ربایش نوزاد بطور خاص در ماده ۶۳۱ ق.ت. جرم انگاری و مخصص بزه عام آدم ربایی است.

چهارم - توهین در ماده ۶۰۸ و توهین در قالب خاص هجو در ماده ۷۰۰ ق.ت. جرم انگاری و مخصص بزه عام توهین است.

پنجم - خیانت در امانت در ماده ۶۷۴ و اختلاس به عنوان نوع خاصی از خیانت در امانت در ماده ۵ ق.ت.م.ا.ک جرم انگاری و مخصص خیانت در امانت است.

ششم - جعل اسکناس رایج بطور کلی وفق بند ۵ ماده ۵۲۵ و جعل اسکناس رایج بطور خاص (با قصد اخلاص در وضع پولی یا بانکی یا اقتصادی) در ماده ۵۲۶ ق.ت. جرم انگاری و مخصص جرم نخست است.

هفتم - قانون گذار در کنار جرم انگاری افتراء بصورت عام در مواد ۶۹۷ و ۶۹۹ ق.ت. در مواد ۲۶ و ۲۷ قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۸۶ یک نوع افتراء خاص را پیش‌بینی نموده و مخصص بزه افتراء عام می‌باشد.

از نمونه‌های فوق روشن است که میان جرایم متعدد می‌تواند از جهات مختلف در رکن مادی یا معنوی پیوندی باشد. رکن مادی جرایم ممکن است در عناصر مختلف همانند رفتار مرتکب، موضوع جرم، فاعل جرم و برخی اوضاع و احوال دیگر به هم متصل شوند. برای نمونه جرایم مقرر در مواد ۶۷۵ و ۶۷۶ ق.ت. در موضوع جرم به هم پیوند یافته‌اند. با این حال رابطه این دو جرم از نوع عموم و خصوص مطلق است و در روابط جرایم از این نوع سخن از تعدد معنوی گزافه است. زیرا اولاً فلسفه وضع تعدد معنوی جرم تنها اعمال یک مجازات اشد است. حال آنکه در جرایم مرتبط از این نوع قانون‌گذار جرم خاص را مخصص جرم عام شناخته است. وانگهی این تخصیص می‌تواند به منظور تشدید یا تخفیف مجازات جرم خاص باشد. اگر هدف مقنن تخفیف مجازات جرم خاص باشد، اعمال تعدد معنوی و مجازات اشد نقض غرض است. اگر هدف تشدید مجازات جرم خاص باشد ضرورتی به اعمال قاعده تعدد معنوی نیست. از اینرو با خروج اوصاف مجرمانه متعدد با رابطه عموم و خصوص مطلق از دایره تعدد معنوی وقوع آن صرفاً در اوصاف مجرمانه با رابطه عموم و خصوص من وجه قابل تصور است. جرائم مرتبط از این نوع همانند نمونه‌های زیر هیچ یک مخصص هم نیستند.

نخست - دفن جسد مقتول به قصد فرار از محاکمه منطبق بر اوصاف مجرمانه مقرر در مواد ۵۵۴ و ۶۳۵ ق.ت. می‌باشد. چه آنکه جرایم مقرر در مواد قانونی مذکور در عنصر دفن غیر مجاز جسد به گونه عموم خصوص من وجه به هم مرتبط و مصداق تعدد معنوی است.

دوم - فروش مال امانی به غیر واجد اوصاف مجرمانه خیانت در امانت موضوع ماده ۶۷۴ ق.ت. و انتقال مال غیر موضوع ماده یک قانون تشدید مجازات انتقال مال غیر ۱۳۰۸ است. این جرایم در عنصر انتقال مال غیر به نحو عموم و خصوص من وجه مشترکند.

سوم - رانندگی بدون گواهینامه منتهی به قتل غیر عمد قابل اوصاف مجرمانه مقرر در مواد ۷۱۴ و ۷۲۳ ق.ت. است. این جرایم در رانندگی بدون گواهینامه (عدم رعایت نظامات دولتی) به نحو عموم و خصوص من وجه بهم پیوند یافته‌اند.

چهارم - سرقت همراه با سلاح منطبق با اوصاف مجرمانه سرقت مقرر در ماده ۶۵۲ ق.ت. و حمل غیر مجاز سلاح مقرر در قانون مجازات قاچاق اسلحه و مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیر مجاز مصوب ۱۳۹۰ است. اوصاف مجرمانه مزبور در حمل سلاح مشترکند.

پنجم - نسبت میان جرائم مقرر در ماده ۳۷ قانون کارشناسان رسمی مصوب ۱۳۸۱ و ماده ۵۸۸ ق.ت. عموم و خصوص من وجه است. از اینرو چنانچه کارشناس رسمی در مقابل دریافت مال یا امتیازی و به نفع یکی از طرفین دعوا اظهار نظر خلاف واقع نماید مصداق تعدد معنوی است (نظریه اداره حقوقی ۷/۹۸/۱۸۰۸-۹۹/۲/۲۳)

ششم- تصرف عدوانی موضوع ماده ۶۹۰ می تواند از طریق تخریب ملک یا سایر اقدامات مقرر در این ماده رخ دهد و تخریب بر حسب وجود یا فقدان قصد ممکن است تصرف عدوانی باشد یا نباشد. از اینرو چنانچه فردی به قصد صحنه سازی و تهیه آثار تصرف اقدام به تخریب ملک دیگری نماید مصداق تعدد معنوی است (نظریه اداره حقوقی ۹۸/۱۲/۴-۷/۹۸/۱۶۴۹)

هفتم- رابطه جرائم مقرر در ماده ۶۳۳ ق.ت و ماده ۵۴ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۱ عموم و خصوص من وجه است و چنانچه مادری پس از تولد نوزاد در بیمارستان او را رها و محل را ترک کند مصداق تعدد معنوی است (نظریه اداره حقوقی ۷۵/۹۸/۷-۸/۸/۱۳۹۸).

با وجود آنکه پیش از تصویب ق.م.ا ۹۲ در صدق تعدد معنوی بر رفتار واحد با اوصاف مجرمانه متعدد با رابطه صرفا عموم و خصوص من وجه تصریح قانونی وجود نداشت؛ منطق حقوقی ناگزیر از پذیرش آن بود. اراده قانونگذار اخیر در متابعت از آن آشکار است و تبصره ۲ ماده ۱۳۲ ق.م.ا. موید آن است. وفق مقرر مزبور چنانچه بین جرایم متعدد رابطه عموم خصوص مطلق باشد مصداق تعدد معنوی نبوده و بلکه جرم خاص ملاک تعیین مجازات خواهد بود مانند رابطه نامشروع که به نحو عام در ماده ۶۳۷ ق.ت و زنا بطور خاص در ماده ۲۲۱ به بعد و تفخیز (با داشتن نسبت عام با بزه لواط) در ماده ۲۳۵ و لواط در ماده ۲۳۳ قانون ق.م.ا. جرم انگاری گردیده است. در این موارد مرتکب فقط به مجازات زنا و لواط محکوم می گردد.

طبق تبصره ماده ۱۳۵ در صورتی که جرم حدی از جنس جرم تعزیری باشد مانند سرقت حدی و سرقت غیر حدی یا زنا و روابط نامشروع کمتر از زنا، مرتکب فقط به مجازات حدی محکوم می شود.^۱ چه آنکه بین این جرائم نیز رابطه عموم و خصوص مطلق است و از این رو فقط مجازات شدید حدی اعمال می گردد.

در قانون مجازات اردن وفق بند نخست ماده ۵۷ تعدد معنوی عمل واحد با اوصاف مجرمانه متعدد است. قانونگذار اردن تعدد معنوی را صریحا منحصر در رفتار واحد با اوصاف مجرمانه متعدد با نسبت صرفا عموم و خصوص من وجه قلمداد نموده است. مطابق بند دوم ماده ۵۷ چنانچه رفتار واحد مرتکب منطبق با اوصاف مجرمانه عام و خاص باشد دادگاه مکلف به صدور حکم به مجازات

۱. مراد مقنن از مفاد تبصره ماده ۱۳۵ رفتار واحدی است که هم واجد وصف مجرمانه حدی و هم تعزیری است و منصرف از مواردی است که شخصی یکبار مرتکب جرم حدی و بار دیگر جرم تعزیری از جنس همان جرم حدی شود (جعفری، ۱۳۹۲: ۱۹۱) در مقابل ممکن است ادعا شود تبصره مزبور شامل تعدد مادی نیز می شود. در غیر اینصورت برای نمونه دارای این پیامد غیر منطقی است که اگر زن و مردی مرتکب تعدد زنا به دفعات مختلف شوند یک حد دارد و اگر یکبار مرتکب رابطه نامشروع مادون زنا و بار دیگر مرتکب زنا شوند مستلزم حد و تعزیر است. بعبارت دیگر مجازات دو بار زنا از مجازات رابطه مادون زنا و زنا در دو نوبت خفیف تر خواهد بود. تفسیر اخیر از حیث تضمین اصل قانونمندی مجازات و حقوق متهم مرجح است

وصف مجرمانه خاص است. مانند ورود به منزل غیر به قصد سرقت که همزمان دارای اوصاف مجرمانه هتک حرمت منزل غیر در ماده ۳۴۷ و شروع به جرم سرقت در بند ج ماده ۴۰۶ یا هتک عرض دیگری در مکان عمومی که واجد اوصاف مجرمانه هتک عفت عمومی در ماده ۳۲۰ و هتک عرض در ماده ۲۹۶ ق.م.اردن می‌باشد (نک. توفیق جمالی، ۲۰۱۰: ۴۷۸؛ حدیثی، ۲۰۱۰: ۳۵۸). شایان ذکر است چنانچه یکی از اوصاف مجرمانه قانونی سایر اوصاف مجرمانه قانونی را نقض نماید و فعل واحد تنها منطبق با یکی از نصوص قانونی باشد تعدد معنوی شمرده نمی‌شود بلکه از موارد تعارض نصوص قانونی است. چه آنکه در تعدد معنوی لازم است اوصاف مجرمانه متعدد فعل واحد هم پوشانی کامل با یکدیگر نداشته باشند بلکه در برخی عناصر مشترک و در برخی متفاوت باشند (عبید، ۱۹۷۹: ۷۳۸؛ نمود، ۲۰۰۴: ۱۱۷).

۲.۱. گونه‌شناسی مبهم و نامشترک

ارتباط دو یا چند جرم از این جهت که برخی جرائم مقدمه جرم غائی اند و نتایج مجرمانه متعدد ناشی از یک رفتار موجب اتخاذ رویکردهای مبهم و متفاوت در شناسایی تعدد جرم یا گونه آن در ایران و اردن شده است.

۱.۲.۱. گونه‌شناسی مبهم (جرائم مرتبط)

گاه جرمی مقدمه ارتکاب جرم غائی است و در جرم واحد یا تعدد جرم شناختن آن تصریح قانونی در ایران و اردن وجود ندارد. مطابق رویه قضایی اردن چنانچه جرمی مقدمه جرم غائی باشد تعدد مادی محسوب می‌شود مگر آنکه جرم مقدمه از عناصر یا کیفیات مشدده جرم غائی باشد. در صورت اخیر رویه قضایی اردن مطابق قواعد حل تعارض قوانین کیفری جرایم ارتكابی را جرم واحد می‌شمارد (مصطفی سعید، ۱۹۵۷: ۷۲۲؛ توفیق جمالی، ۲۰۱۰: ۴۸۴). آراء حقوقدانان و رویه قضایی ایران در این باره متشتت و موجب اتخاذ دو رویکرد متفاوت شده است.

۱.۲.۱.۱. تعدد انگاری معنوی جرائم مرتبط

شناسایی تعدد معنوی یکی از رویکردها در این خصوص است (نک. قیاسی، ۱۳۹۴: ۱۵۷). حامیان این رویکرد این گونه استدلال می‌نمایند: اولاً- چنانچه جرمی مقدمه جرم غائی یا از لوازم عرفی آن باشد خارج از حیطه تعدد مادی جرم است (فروغی، ۱۳۹۲: ۱۸۴). برای نمونه ورود غیر مجاز به منزل دیگری و خریداری مشروب به ترتیب از مقدمات و لوازم عرفی جرایم سرقت و شرب خمر و مصداق تعدد معنوی است (ساداتی، ۱۳۹۶: ۶۶). ثانیاً- جرم مقدمه برای مجرم موضوعیت ندارد و تنها مقدمه ارتکاب جرم غایی است و مقدمات قابل مجازات نیستند. برای نمونه نمی‌توان

کلاهبرداری با جعل سند و استفاده از سند مجعول را تعدد مادی تلقی و مجازاتها را جمع نمود. چه آنکه ارتکاب جعل و استفاده از سند مجعول برای مجرم موضوعیت نداشته و هدف اصلی فاعل کلاهبرداری بوده است. رای وحدت رویه ۱۱۸۸-۱۳۳۶/۳/۳۰ نیز تنها در جرایم جعل و استفاده از سند مجعول بدون ارتکاب کلاهبرداری معتبر است (بشیریه، ۱۳۹۴: ۵۶). ثالثاً-وقتی جرمی مقدمه ضروری و جدانشدنی جرم غایی است بدلیل اینکه قصد واحد نمی‌تواند منشاء دو یا چند جرم باشد، تعدد مادی نخواهد بود (باهری، ۱۳۸۹: ۴۳۳؛ قیاسی، ۱۳۹۴: ۱۶۸) برای نمونه وقتی شخصی برای متهم کردن دیگری به نگهداری مواد مخدر اقدام به شکستن درب منزل، ورود و گذاردن تریاک در آن محل می‌نماید، رفتار مجرمانه مرتکب تنها مشتمل بر قصد مجرمانه افترا است و بلحاظ فقدان قصد مجرمانه تخریب و ورود غیر مجاز به ملک غیر رفتار مجرمانه‌ای تحت این عناوین تکوین نیافته است (نوربها، ۱۳۸۱: ۴۵۲؛ قیاسی، ۱۳۹۴: ۱۶۸). رابعاً- علی الظاهر ماده ۱۳۴ ق.م.ا. ناظر به مواردی است که رابطه مقدمیت میان جرایم برقرار نباشد. قائلین به این دیدگاه در رد این استشکال که جرایم مورد اشاره رفتارهای مجرمانه مستقل و در نتیجه تعدد مادی اند می‌گویند گاه مجموع وقایع و رفتارها قانوناً یا عرفاً یک واقعه عینی تلقی می‌شوند و به استفاده از سند مجعول و کلاهبرداری به‌عنوان نمونه اشاره می‌نمایند (ساداتی، ۱۳۹۶: ۶۷).

اداره حقوقی قوه قضائیه (نظریه ۷/۹۸/۱۱۹-۷/۹۸/۱۹۲۹؛ ۱۳۹۸/۸/۱۱-۷/۹۸/۱۶-۱۳۹۹/۲/۱۶) و برخی دادگاه‌ها چنین رویکردی را اتخاذ نموده‌اند. بر اساس برخی آراء صادره از محاکم بدوی و تجدید نظر استان تهران ورود به ملک غیر لازمه تخریب و موجب مجازات اشد، ساخت کلید مقدمه سرقت و یک جرم، تخریب قفل درب خودرو مقدمه سرقت از داخل آن و یک جرم، جعل و استفاده از سند مجعول مقدمه کلاهبرداری و موجب مجازات اشد و مزاحمت تلفنی و توهین یا تهدید از طریق تلفن یک جرم قلمداد می‌شوند (مجموعه آرای قضائی، ۱۳۹۱: ۳۴-۳۰ و ۴۷-۴۶؛ نک. اردبیلی، ۱۳۹۳: ۱۷؛ قیاسی، ۱۳۹۴: ۱۶۴).

۱.۲.۱. تعدد انگاری مادی جرائم مرتبط

شناسایی تعدد مادی جرایم مقدماتی و غایی دومین رویکرد در این مورد است. حامیان این رویکرد این گونه استدلال می‌نمایند: اولاً-اصولاً جرایم مقدماتی و غایی مستقل از یکدیگر و مصداق تعدد مادی‌اند (قیاسی، ۱۳۹۴: ۱۵۷؛ فخر، ۱۳۹۵: ۶۳). بعبارت دیگر مقدمه بودن جرمی برای ارتکاب بزه غائی سالب وصف مجرمانه آن نیست مگر اینکه هر دو بزه در قانون مجموعاً وصف مجرمانه خاص داشته باشند. مطابق رای وحدت رویه ۲۹۹۳ مورخ ۱۳۱۸ مقدمه بودن بزهی برای ارتکاب بزه دیگر نافی تعدد جرم نیست (نک. اردبیلی، ۱۳۹۶: ۲۴). وفق رای وحدت رویه ۶۲۴-۱۳۷۷/۱/۱۸ جعل سند و استفاده از سند مجعول توسط یک نفر دو جرم مستقل است (همان: ۲۶). ثانیاً-هدف از جرم

انگاری جرایم مقدماتی پیشگیری از وقوع سایر جرایم است و کافی شناختن صرف مجازات جرایم غایی نقض غرض قانونگذار است (قیاس، ۱۳۹۴: ۱۷۵). ثالثاً اصل بر عدم تداخل مجازات هاست زیرا ارتکاب هر جرمی سبب مستقل و مقتضی مسبب (مجازات) مستقل است و قول تداخل با این اشکال مواجه می‌شود که چنانچه مرتکب از جرم غایی براءت حاصل کند نمی‌توان به جرائم مقدمه جرم اصلی رسیدگی نمود (قیاسی، ۱۳۹۴: ۱۷۳).

از این رو برای نمونه سرقت از طریق تخریب قفل یا درب منزل، کلاهبرداری از طریق جعل سند و استفاده از سند مجعول، توهین یا تهدید از طریق مزاحمت تلفنی، سرقت از طریق ورود غیر مجاز به ملک دیگری، تهدید یا قتل دیگری با حمل و استفاده از سلاح غیر مجاز، جعل سند و استفاده از سند مجعول، نگهداری آلات و ادوات استعمال مواد مخدر و مصرف مواد مخدر جرائم مستقل و تعدد مادی‌اند. زیرا هیچ وجه اشتراکی در عناصر مادی این جرائم وجود ندارد (صادق‌منش، ۱۳۹۲: ۷۷؛ بشیریه، ۱۳۹۴: ۵۳؛ قیاسی، ۱۳۹۴: ۱۷۰؛ اردبیلی، ۱۳۹۶: ۱۷). رابعاً همان‌گونه که ماده ۳۲ قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ به حکم جرائم مقدمه و غائی تصریح و در حکم یک جرم و موجب مجازات اشد می‌شمرد، چنانچه قانونگذار مجازات اسلامی قصد اتخاذ چنین رویکردی داشت به آن تصریح می‌نمود. از این رو در حال حاضر این گونه جرائم مصداق تعدد مادی جرم‌اند. خامساً در مقررات ذیل فصل ششم قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ اراده قانونگذار بر احتساب تعدد مادی جرائم مرتبط کاملاً مشهود است. مفاد مواد ۶۳۴ و ۵۴۷ ق.ت. دلالت بر همین موضوع دارد.

در نظریه‌های اداره حقوقی قوه قضائیه و رویه قضایی نمونه این رویکرد را می‌توان ملاحظه نمود: چنانچه شخصی با ارسال پیامک اعمال مجرمانه متعددی چون توهین، تهدید و افتراء انجام داده، چون تلفن فقط وسیله اعمال مزبور بوده است؛ هریک از این اعمال مجرمانه مستقلاً قابل تعقیب و مشمول ماده ۱۳۴ ق.م.ا است (نظریه اداره حقوقی ۷/۹۶/۶۶۰-۱۲/۱۰/۱۳۹۶). برخی دادگاه‌ها تخریب قفل درب خودرو و سرقت مال از داخل آن، تهیه کلید و سرقت، مزاحمت تلفنی و توهین از طریق آن را تعدد مادی جرم شمرده‌اند (مجموعه آراء قضائی، ۱۳۹۱: ۳۶-۳۲ و نک. قیاسی، ۱۳۹۶: ۱۶۲).

اتخاذ هریک از رویکردهای فوق به نحو مطلق دور از صواب است و ترجیح با اتخاذ رویکرد تفصیلی یا نسبی است. توضیح آنکه رابطه جرایم مقدمه و غایی یا تباین یا عموم خصوص مطلق یا عموم خصوص من وجه است. هنگامی که بین جرایم مقدمه و غائی هیچ وجه اشتراکی در عناصر آنها نباشد یا جرم مقدمه از کیفیات قانونی تشدید مجازات جرم غائی شمرده نشود و از هر جهت مستقل از یکدیگر باشند رابطه آنها تباین و مصداق تعدد مادی جرم است. برای نمونه سرقت

تعزیری از طریق تخریب و ورود غیر مجاز به ملک غیر جرایم مستقل اند چه آنکه هیچ عنصر مشترکی در رکن مادی این جرائم وجود ندارد. بر همین اساس نیز چنانچه نفر اول اقدام به تخریب ملک و نفر دوم بدون مجوز صرفاً وارد ملک غیر و نفر سوم اقدام به ربایش اموال نماید، هریک مرتکب جرم مستقلی شده اند. توهین و تهدید از طریق مزاحمت تلفنی، فروش مال مسروقه از طریق سرقت آن، سرقت از طریق ساختن کلید، استفاده از سند مجعول از طریق جعل سند، شکار غیر مجاز از طریق حمل سلاح غیرمجاز با عناصر مادی کاملاً متمایز، مستقل از یکدیگر و مصداق تعدد مادی جرم اند.

در مواردی که بین جرائم مقدمه و غائی نسبت عموم و خصوص مطلق باشد، خارج از حیطة تعدد جرم است و ملاک تعیین مجازات جرم خاص است. برای نمونه می‌توان به رابطه نامشروع موضوع ماده ۶۳۷ ق.ت. (مانند تقبیل و مضاجعه) و بزه زنا موضوع ماده ۲۲۱ ق.م.ا یا تفخیذ موضوع ماده ۲۳۵ و لواط موضوع ماده ۲۳۳ ق.م.ا اشاره نمود.

هنگامی که پیوند جرایم مقدمه و غایی بگونه عموم و خصوص من وجه باشد مصداق تعدد معنوی خواهد بود. برای نمونه می‌توان به کلاهبرداری از طریق استفاده از سند مجعول اشاره نمود چه آنکه کلاهبرداری جرمی است که از یک طرف با استفاده از هر وسیله متقلبانه‌ای قابل ارتکاب و از این جهت عام و کلاهبرداری با استفاده از سند مجعول خاص است. از طرف دیگر استفاده از سند مجعول بدون کلاهبرداری نیز جرم و از این جهت عام است.^۱ کلاهبرداری از طریق عرضه و فروش مسکوکات تقلبی نیز به همین گونه است و کلاهبرداری با استفاده از هر وسیله متقلبانه عام و کلاهبرداری از طریق عرضه و فروش مسکوکات تقلبی خاص است اما بزه ترویج مسکوک تقلبی بدون کلاهبرداری نیز قابل ارتکاب و از این جهت عام است. رابطه سرقت حدی و تخریب نیز عموم و خصوص من وجه است. چه آنکه سرقت حدی منوط به هتک حرز است اما تخریب منوط به سرقت نیست. هتک حرز نیز گاه با تخریب و گاه بدون تخریب است. رابطه سرقت مسلحانه موضوع ماده ۶۵۲ ق.م.ا.ت و حمل سلاح غیر مجاز مقرر در قانون قاچاق اسلحه و مهمات مصوب ۱۳۹۰ نیز از همین قسم است.

برخی مواقع قانون‌گذار برای مجموع جرایم مقدمه و غائی وصف مجرمانه خاص قائل می‌شود در این صورت بدیهی است که مطابق تبصره ۲ ماده ۱۳۴ مقررات تعدد جرم اعمال نمی‌شود و مرتکب به مجازات مقرر در قانون محکوم می‌گردد. برای نمونه می‌توان به جرم‌انگاری خاص اختلاس از طریق جعل سند موضوع تبصره ۲ ماده ۵ ق.ت.م.ا.ا.ک اشاره نمود.

۱. برخی مخالف وقوع تعدد معنوی در کلاهبرداری با استفاده از سند مجعول اند (شمس ناتری، ۱۳۹۸: ۲۳۴)

۱.۲.۲. گونه شناسی نامشترک (تعدد نتیجه)

رفتار واحد مرتکب ممکن است اوصاف مجرمانه یا نتایج مجرمانه متعدد داشته باشد. حالت نخست تعدد معنوی و حالت دوم تعدد نتیجه است. برخی معتقدند تعدد نتیجه واقعیت خارجی ندارد (گارو، ۱۳۴۴: ۲۶۳؛ اسلامی، ۱۳۹۶: ۱۸۷). قانون‌گذار ایران و اردن در قبال تعدد نتیجه رویکردهای متفاوت اتخاذ نموده‌اند. حقوق‌دانان اردن تعدد نتیجه را با فقدان نص قانونی جرم واحد یا تعدد معنوی شمرده‌اند (توفیق جمالی، ۲۰۱۰: ۴۷۹؛ حدیثی، ۲۰۱۰: ۳۵۸).^۱ در مقابل قانون‌گذار ایران ضمن شناسایی صریح تعدد نتیجه به‌عنوان یک نوع مستقل از تعدد جرم در بند چ ماده ۱۳۴ حکم به مجازات اشد در جرائم تعزیری نموده است. پرتاب نارنجک منتج به تخریب مال و قتل دیگری مصداق تعدد نتیجه است. رفتار واحد ممکن است سبب نتایج مجرمانه متعدد طولی یا عرضی گردد. پرتاب نارنجک به داخل اتومبیل دارای سرنشینان و انفجار آن در صورتی که هم‌زمان منتج به تخریب اتومبیل و قتل سرنشینان آن گردد تعدد نتیجه عرضی و پرتاب سنگ به سمت پنجره اتاق دیگری که نخست سبب شکستن شیشه و سپس مصدومیت صاحب خانه در اثر اصابت خرده شیشه‌ها گردد تعدد نتیجه طولی است (بسامی، ۱۳۹۴: ۴۵-۴۴).

در تعدد نتیجه هر یک از نتایج واجد وصف مجرمانه مستقل‌اند و انتفاء یکی از اوصاف مجرمانه مانع تحقق سایر نتایج مجرمانه نخواهد بود. برای نمونه در ایراد ضرب واحد به زن باردار منجر به نقص عضو بزه دیده و سقط جنین، انتفاء وصف مجرمانه نقص عضو لزوماً موجب زوال عنوان مجرمانه سقط جنین نمی‌باشد.

تعدد معنوی الزاماً با نقض بیش از یک مقررہ جزایی رخ می‌دهد اما تعدد نتیجه با نقض یک یا چند مقررہ جزایی امکان‌پذیر است (فروغی، ۱۳۹۴: ۱۲۳). برای نمونه پرتاب سنگ منتهی به تخریب مال و مصدومیت دیگری ناقض بیش از یک مقررہ جزایی است. در مقابل چنانچه پرتاب آن منتهی به جراحت چند نفر شود ناقض صرفاً یک مقررہ جزایی است.

در تعدد نتیجه صرف رفتار واحد منتج به نتایج مجرمانه متعدد کفایت می‌نماید و لازم نیست نتایج مجرمانه در عناصر رکن مادی کاملاً مشترک باشند. برای نمونه پرتاب نارنجک منتج به تخریب مال و قتل دیگری به رغم تفاوت در عناصر رکن مادی تعدد نتیجه است. بین نتایج متعدد و رفتار واحد مرتکب باید رابطه سببیت وجود داشته باشد (اعظمی، ۱۳۹۷: ۱۶۹). برای نمونه چنانچه

۱. به اعتقاد حقوق‌دانان اردنی تا زمانی که فعل مجرمانه مستند به تصمیم ارادی واحد باشد وحدت آن حفظ می‌شود ولو آنکه نتایج اجرای آن تصمیم متعدد باشد (توفیق جمالی، ۲۰۱۰: ۴۷۹). برخی معتقدند اگر فعل واحد موجب ایراد صدمه به دو نفر شود از مصادیق تعدد معنوی جرم است (حدیثی، ۲۰۱۰: ۳۵۷).

۲. الحاقی به ماده ۱۳۴ به موجب قانون کاحت

نتیجه مستقیم پرتاب نارنجک به داخل پمپ بنزین ائتلاف مال و قتل دیگری باشد تعدد نتیجه است اما چنانچه مرگ مقتول ناشی از ایست قلبی بدون تأثیرپذیری از انفجار نارنجک باشد تعدد نتیجه نیست. شکایت کیفری علیه دیگری به اتهام واهی و صدور حکم قطعی محکومیت به شلاق و اجرای آن یا شهادت کذب علیه فردی به اتهام قتل عمد در دادگاه و قصاص وی به حکم دادگاه تنها در صورتی مصداق تعدد نتیجه خواهد بود که نتایج اخیر قابل انتساب به هیچ عامل دیگری جز افتراء و شهادت کذب نباشد و اثبات آن بر عهده مدعی است.

اصولاً صرف رفتار واحد با موضوعات یا بزه‌دیدگان متعدد تعدد نتیجه نیست بلکه رفتار واحد می‌بایست منتج به نتایج مجرمانه مختلف شود مگر آنکه استثناً قانون‌گذار برای هر یک از موضوعات یا بزه‌دیدگان رفتار واحد فی‌نفسه موضوعیت و آثار کیفری خاص قائل باشد. به عبارت دیگر باید بین تعدد نتیجه واقعی و تعدد نتیجه حکمی قائل به تفکیک شد.

۱.۲.۲.۱. تعدد نتیجه واقعی

تعدد نتیجه واقعی رفتار واحدی است که واقعا منتج به دو یا چند نتیجه مجرمانه شده باشد. رفتار واحد با موضوعات یا بزه‌دیدگان متعدد اصولاً نه تعدد نتیجه بلکه جرم واحد است. مقتضای اصل قانونمندی جرم و حکومت قاعده درء، اصول براءت، احتیاط و اصل عدم، واحد انگاری جرم است از این رو در مواردی همانند تخریب چند اتومبیل با پرتاب یک نارنجک اعم از تعلق آنها به یک یا چند نفر، توهین به چند نفر با یک لفظ، افتراء به چند نفر با یک لفظ، فروش اموال امانی چند نفر به یکباره، اغفال و تحصیل مال چند نفر با یک عملیات متقلبانه، استفاده از چند فقره سند مجعول در یک زمان، فروش مسکوکات تقلبی به افراد مختلف در یک معامله، شکستن شیشه پنجره‌های متعدد متعلق به یک یا چند نفر با پرتاب یک شی، ربودن چند نفر در یک موقعیت، ورود غیرمجاز به ملک مشاع متعلق به چند نفر، تصرف عدوانی ملک مشاع متعلق به چند نفر، انتقال غیرقانونی اموال افراد مختلف با یک سند، انتشار تصاویر خصوصی چند نفر در یک زمان یا انتشار تصاویر خصوصی مختلف یک نفر در یک نوبت، سخن از تعدد نتیجه گزافه است.

۱.۲.۲.۲. تعدد نتیجه حکمی

تعدد نتیجه حکمی یا به تعبیر برخی حقوق‌دانان نتایج متکثر (شیخ الاسلامی، ۱۳۹۵: ۳۶) به رفتار واحدی اطلاق می‌شود که به حکم قانون متضمن آثار و نتایج متعدد است. گاه قانونگذار برای موضوعات و بزه‌دیدگان مختلف رفتار واحد استثناً آثار کیفری خاص پیش‌بینی و در حکم تعدد نتیجه شمرده است. برای نمونه مقنن قذف چند نفر با یک لفظ، قتل چند نفر با شلیک یک تیر یا جرح چند نفر با یک ضربه را در حکم تعدد نتیجه شمرده است. جنبه حق‌الناسی این جرائم و

حمایت از بزه دیدگان حکم به تعدد نتیجه را قابل توجیه نموده است. تعدد بزه دیدگان قذف با یک لفظ از این جهت موضوعیت دارد که مقنن بین دو حالت قائل به تفکیک شده است. نخست- مقذوفین با هم مطالبه حد نمایند. دوم- مقذوفین جداگانه مطالبه حد نمایند. در صورت نخست یک حد و در صورت دوم به تعداد مقذوفین حد دارد.

تعدد مقتولین یا مجروحین رفتار واحد مرتکب از این جهت موضوعیت دارد که مقنن برای هر یک از بزه دیدگان یا ولی دم آنها به نحو مستقل حق قصاص یا مطالبه دیه بر حسب مورد قائل است. در مقابل چنانچه کلیه بزه دیدگان یا اولیای دم، جانی را به صورت بلاعوض و رایگان عفو نمایند از حیث مجازات تعزیری در حکم تعدد نتیجه شمرده نمی شود. ایراد یک ضربه به یک نفر منتج به شکستگی های متعدد عضو نیز در حکم تعدد نتیجه است. چه آنکه به حکم قانون اصولا بزه دیده حق مطالبه قصاص یا دیه جداگانه هر یک از صدمات را دارد. چه آنکه قانون گذار وفق مواد ۳۸۹، ۵۴۱، ۵۴۲ اصل را بر عدم تداخل جنایات نهاده و به تبعیت از متون فقهی در موارد استثنائی مصرح در مواد ۲۹۶ لغایت ۲۹۹ و ۵۳۹ و ۵۴۳ حکم به تداخل جنایات داده است.

حکم استثنایی تعدد نتیجه نسبت به رفتار واحد با موضوعات یا بزه دیدگان مختلف در جرایم تعزیری نیز قابل ملاحظه است. برای نمونه آدم ربایی دو فرد بزرگسال و نوزاد مقرر در مواد ۶۲۱ و ۶۳۱، توهین به دو فرد عادی و کارمند دولت حین انجام وظیفه با یک لفظ مقرر در مواد ۶۰۸ و ۶۰۹، تخریب اموال خصوصی و اموال فرهنگی-تاریخی ناشی از رفتار واحد مقرر در مواد ۵۵۸ و ۵۵۹، توهین به مقام رهبری و کارمند دولت حین انجام وظیفه با یک لفظ مقرر در مواد ۶۰۸ و ۶۰۹، سرقت یکباره اموال شخصی و اموال عمومی مقرر در مواد ۶۵۹ و ۶۶۱ قانون تعزیرات به اعتبار مجازات های متفاوت در حکم تعدد نتیجه شمرده می شوند. چه آنکه در واقع جرم واحد اما ناقض چند مقرر جزائی با رابطه عموم و خصوص مطلق می باشند.

۲. کیفرگذاری تعدد جرم در ایران و اردن

اتخاذ سیستم کیفرگذاری منصفانه و بازدارنده مورد اهتمام نظام های کیفری است. به طور کلی قانون گذاران ایران و اردن سه نوع کیفرگذاری را به رسمیت شناخته اند: نخست- کیفرگذاری تفریدی. دوم- کیفرگذاری تجمیعی. سوم- کیفرگذاری ارفاقی

۱.۲. کیفرگذاری تفریدی

مقصود از کیفرگذاری تفریدی تعیین یک مجازات برای مجرم به رغم تعدد جرم است. مجازات واحد ممکن است بر حسب مورد اشد یا مشدد باشد. برخی حقوق دانان اردنی اعمال مجازات واحد اشد یا

مشدد را مبتنی بر تسامح و مدارا دانسته و از جهت بی‌کیفری مرتکب در قبال جرائم غیر اشد و تحریک بزهکاران به ارتکاب جرائم اخف با آن مخالفت نموده‌اند (توفیق جمالی، ۲۰۱۰: ۴۷۸). در مقابل تناسب مجازات با کرامت ذاتی انسان، تقدم بازپذیری اجتماعی بر ناتوان‌سازی و قصور جامعه در اخطار بزهکار اساس حمایت از کیفر واحد است.

۲.۱.۱. مجازات واحد اشد

در ایران مجازات واحد اشد وفق ماده ۱۳۱ و بند چ ماده ۱۳۴ اصولاً اختصاص به تعدد معنوی و تعدد نتیجه در جرایم تعزیری و جنبه الزامی دارد. مع‌الوصف مقنن در موارد خاص مصرح در تبصره‌های ۱ تا ۳ ماده ۱۳۲ و قسمت اخیر بند ۱ ماده ۱۳۴ در تعدد مادی جرم نیز صرفاً مجازات مجازات اشد را قابل اجرا شناخته است. در تعیین مجازات اشد ملاحظه درجه مجازات اوصاف مجرمانه متعدد وفق ماده ۱۹ ضرورت دارد اما مستفاد از بند ۲ ماده ۱۳۴ فقط مجازات اشد مندرج در دادنامه و نه مجازات اشد قانونی قابل اجرا است. چه آنکه مجازات اشد قانونی ممکن است به جهات مختلف توسط دادگاه تخفیف یابد (نظریه اداره حقوقی ۹۲/۱۶۵۴-۷/۹۲/۲۷-۹۲/۸). در اردن مجازات واحد اشد علاوه بر تعدد معنوی شامل تعدد مادی نیز می‌شود. ماده ۵۷ ق.م. اردن صریحاً در مورد مجازات تعدد معنوی تصریح می‌نماید چنانچه فعل واحد دارای اوصاف مجرمانه متعدد باشد دادگاه با ذکر تمامی اوصاف آن مکلف به صدور حکم به مجازات اشد است. بند نخست ماده ۷۲ ق.م. اردن در مورد مجازات تعدد مادی تصریح می‌نماید به هنگام ارتکاب جنایات یا جنحه‌های متعدد دادگاه ملزم به تصریح مجازات هر یک از جرائم و صرفاً اعمال مجازات اشد است. بنابراین در تعدد معنوی و مادی قاعده کلی در اردن تعیین مجازات واحد اشد است. قانون‌گذار اردن دادگاه را مکلف به اعمال مجازات اشد نموده است اما لازم نمی‌داند دادگاه حکم به حداکثر مجازات اشد دهد؛ بلکه بین حداقل و حداکثر مجازات قانونی جرم اشد مخیر است. از این رو اصل فردی کردن مجازات‌ها در نهاد تعدد جرم در حقوق اردن مراعات شده است. مجازات اشد با توجه به مجازات اصلی اوصاف مجرمانه متعدد و صرف نظر از اقدامات تأمینی آنها مشخص می‌گردد. چنانچه مجازات اوصاف مجرمانه متعدد یکسان باشند دادگاه حکم به یکی از مجازات‌ها خواهد داد (حدیثی، ۲۰۱۰: ۳۵۸).

در حقوق اردن محکومیت به مجازات اشد سبب اسقاط مجازات تمامی اوصاف مجرمانه دیگر شده و تعقیب مجدد آن تحت سایر عناوین مجرمانه با توجه به اعتبار امر مختوم کیفری جایز

۱. الحاقی به ماده ۱۳۴ به موجب قانون کاحت

۲. الحاقی به ماده ۱۳۴ به موجب قانون کاحت

نیست (توفیق جمالی، ۲۰۱۰: ۴۸۱). با این حال قانون‌گذار اردن در بند دوم ماده ۵۸ استثنائاً مقرر می‌دارد «اگر پس از تعقیب کیفری نتایج فعل مجرمانه تشدید و داخل وصف اشد شود، مطابق وصف اشد تعقیب و تنها مجازات اشد اجرا می‌شود». طبق این مقررہ چنانچه نتایج فعل مجرمانه‌ای مانند ایراد صدمه عمدی مقرر در ماده ۳۳۴ بعد از صدور حکم قطعی تشدید و منتهی به قتل بزه دیده موضوع ماده ۳۳۰ ق.م. اردن شود، محاکمه و مجازات جانی به اتهام وصف مجرمانه اشد جدید ضروری است. در این فرض تنها مجازات اشد اخیر اجرا می‌شود و اگر مجازات اشد سابق اجرا شده باشد از مجازات اشد لاحق کسر می‌شود (ابوعامر، ۱۹۸۶: ۳۰۰؛ قهوجی، ۱۹۸۸: ۲۸۸).

موازنه اصول حفظ نظم اجتماعی و انصاف رهنمون قانون‌گذار در وضع مجازات اشد در تعدد معنوی و نتیجه است. چه آنکه از یک سو سبب یا رفتار مجرمانه واحد و جانب انصاف مقتضی مسبب یا مجازات واحد و از سوی دیگر شدت آسیب به نظم عمومی مقتضی کیفر سنگین‌تر است از این رو رویکرد قانون‌گذار ایران در تخصیص مجازات اشد به تعدد معنوی و نتیجه و عدم اعمال آن در تعدد مادی جز در موارد استثنائی معقول‌تر است.

۲.۱.۲. مجازات واحد مشدد

هدف از مجازات واحد مشدد اعمال کیفر بیش از مجازات جرم اشد است. در ایران مجازات واحد مشدد وفق ماده ۱۳۴ اختصاص به تعدد مادی در جرایم تعزیری دارد. اصل عدم تداخل، سزاگرایی مطلق، بازدارندگی مجازات و حفظ نظم عمومی مقتضی اعمال سیستم جمع مجازات‌ها در تعدد مادی است. با این حال اصل تناسب مجازات مبتنی بر آموزه عدالت استحقاقی و کیفردهی منصفانه و کرامت‌مدار بسندگی به مجازات واحد مشدد در تعدد مادی را بایسته می‌نماید. جرایم تعزیری موضوع این مقررہ اعم از تعزیرات منصوص و غیر منصوص شرعی و مجازات تعزیری جرایم مستوجب قصاص و دیه از جنبه نظم عمومی و مجازات تعزیری جرائم حدی ارتكابی توسط نوجوانان طبق مواد ۹۱ و ۸۹ ق.م.ا است. در مقابل جرایم اطفال مستثناء از قواعد تعدد جرم است چه آنکه در مورد آنها طبق ماده ۱۴۸ ق.م.ا صرفاً اقدامات تأمینی و تربیتی اعمال می‌شود (نظریه اداره حقوقی ۱۳۹۹/۱/۲۶-۷/۹۹/۸). قانون‌گذار ایران در نحوه تشدید مجازات جرایم ارتكابی مختلف و غیر مختلف قائل به تفکیک شده است.

نخست- تشدید مجازات جرایم غیر مختلف. وفق بند الف^۱ ماده ۱۳۴ چنانچه جرایم ارتكابی مختلف نباشند صرف نظر از تعداد جرائم فقط یک مجازات (نه الزاماً مشدد) تعیین می‌شود، اما دادگاه می‌تواند مطابق ضوابط مقرر در ماده مذکور برای تعداد جرایم مختلف مجازات مرتکب را

۱. الحاقی به ماده ۱۳۴ به موجب قانون کاحت

تشدید نماید. بنابراین در جرایم مشابه تنها در صورتی می‌توان از تشدید مجازات سخن به میان آورد که دادگاه از اختیار قانونی برای تشدید مجازات استفاده نماید.

دوم- تشدید مجازات جرایم مختلف. وفق بند ب^۱ ماده ۱۳۴ قانونگذار مجازات جرایم ارتكابی مختلف را راسا تشدید و مجازات مشدد را بر مبنای تعداد جرایم ارتكابی تعیین نموده است. یک- جرایم ارتكابی بیش از سه جرم نباشد. در این صورت وفق بند ب ماده ۱۳۴ حداقل مجازات هر یک از جرایم ارتكابی به بیش از میانگین حداقل و حداکثر مجازات قانونی تشدید و دادگاه ملزم به اعمال تنها مجازات مشدد اشد می‌باشد. دوم- جرایم ارتكابی بیش از سه جرم باشد. در این صورت مجازات هر یک از جرایم به حداکثر مجازات قانونی آنها وفق بند پ^۲ ماده ۱۳۴ افزایش خواهد یافت. علاوه بر آن دادگاه می‌تواند مجازات هر یک از جرایم را تا یک چهارم حداکثر مجازات قانونی آنها تشدید و در نهایت تنها مجازات مشدد اشد اعمال می‌گردد. در خصوص جرایم فاقد مجازات حداقلی یا دارای مجازات ثابت اگر جرایم ارتكابی بیش از سه جرم نباشد، دادگاه می‌تواند تا یک ششم و اگر بیش از سه جرم باشد تا یک چهارم به اصل آن اضافه نماید. رویگردانی از اصل عدم تداخل و پیش‌بینی مجازات واحد مشدد اشد همراه با وضع میزان تشدید مجازات در تعدد مادی جرائم تعزیری نشان از رویکرد سنجیده قانون‌گذار در برقراری توازن میان اصول حفظ نظم عمومی و انصاف و اجتناب از تشدید ناعادلانه مجازات دارد.

ممکن است مجازات جرمی متعدد و اختیاری مانند حبس یا شلاق؛ حبس یا جزای نقدی باشد. در این صورت دادگاه می‌تواند مرتکب را به یکی از مجازات‌های تخییری با لحاظ تشدید قانونی مقتضی محکوم نماید. برای نمونه حکم به جزای نقدی به جای حبس یا شلاق دهد (نظریه اداره حقوقی ۹۲/۶/۱۳۷-۷/۹۲/۱۱۲۹).

شایسته است دادگاه مجازات اشد قابل اجرا را در دادنامه تعیین نماید و در غیر این صورت دادیار اجرای احکام چنین اختیاری دارد (نظریه اداره حقوقی ۹۲/۶/۱۳۷-۷/۹۲/۲۰۲۹). چنانچه مجازات‌های مقرر در دادنامه یکسان باشند، مجازات اشد موضوعیت ندارد و یکی از آنها اجرا خواهد شد (نظریه اداره حقوقی ۹۵/۷/۱۹۷-۷/۹۵/۱۷۹۵). ضابطه تشخیص مجازات اشد در محکومیت‌های متعدد، مجازات اصلی بدون توجه به آثار تبعی است و در صورتی که مجازات‌های اصلی یکسان باشد مجازات دارای آثار تبعی یا آثار تبعی بیشتر مجازات اشد محسوب می‌شود (نظریه اداره حقوقی ۹۲/۶/۲۰-۷/۹۲/۱۲۰۱).

۱. الحاقی به ماده ۱۳۴ به موجب قانون کاحت

۲. الحاقی به ماده ۱۳۴ به موجب قانون کاحت

طبق بند ت ماده ۱۳۴ در تعدد جرائم تعزیری درجات هفت و هشت بر حسب مورد مجازات واحد اشد (تعدد معنوی) یا مجازات واحد مشدد (تعدد مادی) اعمال می‌شود. اما چنانچه جرایم ارتكابی مرکب از دو یا چند جرم تعزیری درجه هفت یا هشت با یک جرم تعزیری درجه شش و بالاتر باشد، مجازات جرم اخیر تشدید نمی‌یابد بلکه برای جرایم تعزیری درجه هفت و هشت مجازات جداگانه تعیین و در نهایت مجازات اشد قابل اجراست. ملاک مجازات اشد درجه جرایم طبق ماده ۱۹ ق.م.ا. زمان وقوع جرم است. برای تعیین درجه جرمی که دارای مجازات‌های متعدد است هر یک از مجازات‌های قانونی بر اساس ضابطه فوق و مستقل از سایر مجازات‌ها درجه‌بندی و آنگاه بالاترین درجه مجازات ملاک تعیین درجه جرم است و در مواردی که تمامی مجازات‌ها در یک درجه قرار گیرند با اتخاذ ملاک از قسمت اخیر ماده ۲۷ مجازات شلاق نسبت به جزای نقدی و مجازات حبس نسبت به شلاق و جزای نقدی اشد محسوب می‌شود (نظریه اداره حقوقی ۱۳۹۸/۱۲/۵-۷/۹۸/۱۸۷۸). چنانچه مجازات یکی از جرائم متعدد جزای نقدی درجه ۵ و جرم دیگر حبس درجه ۶ باشد علی‌رغم آنکه مطابق معیار کیفی مجازات حبس رنج‌آورتر و شدیدتر است، وفق ماده ۱۹ جرمه نقدی مجازات اشد و قابل اعمال است. زیرا تبصره ۳ ماده ۱۹ منحصر به مواردی است که مجازات‌های مختلف حبس و جرمه از یک درجه باشند. از این رو بازنگری در قانون و رفع این نقیصه ضروری است.

طبق بند ح^۱ ماده ۱۳۴ ق.م.ا. چنانچه مجازات اصلی یکی از جرائم ارتكابی مصداقی از مجازات‌های مندرج در مواد ۲۳ و ۲۴ ق.م.ا. باشد اجرای آن الزامی است هر چند مربوط به مجازات خفیف‌تر باشد و طبق قسمت اخیر مقرر مزبور چنانچه مجازات اشد وفق ماده ۲۵ ق.م.ا. فاقد آثار تبعی و مجازات خفیف‌تر دارای آثار تبعی باشد، علاوه بر مجازات اصلی اشد، مجازات تبعی نیز اجرا می‌شود. تجميع مجازات‌های تبعی جرائم اشد و اخف فاقد وجاهت قانونی است.

قانون‌گذار اردن مجازات واحد مشدد را صرفاً در تعدد مادی جنحه یا جنایات قابل اعمال شناخته است. مطابق بند نخست ماده ۷۲ ق.م.ا. اردن در جنایات یا جنحه‌های متعدد دادگاه ملزم به محکومیت متهم به مجازات هر یک از جرائم و صرفاً اجرای مجازات اشد است. بنابراین در تعدد مادی قاعده کلی اجرای مجازات واحد اشد است. با این وجود قانون‌گذار اردن به دادگاه اجازه می‌دهد با رعایت قیودی اقدام به تشدید مجازات مرتکب نماید. بند دوم ماده ۷۲ ق.م.ا. اردن در این خصوص تصریح می‌دارد: «جمع مجازات‌های مورد لحوق حکم در صورتی ممکن است که مجموع مجازات‌های موقتی از حداکثر مجازات اشد به علاوه نصف آن در جنایت و یک برابر آن در جنحه

۱. الحاقی به ماده ۱۳۴ به موجب قانون کاحت

تجاوز ننماید» مطابق این مقرر دادگاه مخیر در تعیین و اعمال مجازات اشد یا جمع مجازات‌های موقتی تا حدی است که مجموع مجازات‌ها از حداکثر مجازات جرم اشد به علاوه نصف یا یک برابر آن بر حسب مورد تجاوز ننماید.^۲ جرم اشد با توجه به مجازات اصلی جرائم متعدد و مقایسه درجه مجازات هر یک از آن‌ها بر اساس مواد ۱۴ تا ۲۴ ق.م. اردن تعیین می‌گردد. بنابراین مجازات جرایم جنایی نسبت به جنحه و جرایم جنحه‌ائی نسبت به خلاف اشد محسوب می‌شود. هنگامی که مجازات جرائم متعدد از یک درجه و هم نوع باشند با مقایسه هم مشخص می‌شود که مجازات کدام یک بیشتر است و اگر حداکثر مجازات آن‌ها یکسان باشد مجازات اشد بر مبنای حداقل آنها تعیین می‌گردد (توفیق جمالی، ۲۰۱۰: ۴۸۱). مطابق دیدگاهی چنانچه جرم اخف علاوه بر مجازات اصلی دارای مجازات تبعی یا اقدامات تأمینی باشد و دادگاه حکم به مجازات اشد دهد محکومیت متهم به مجازات تبعی یا اقدامات تأمینی جرم اخف ممکن نخواهد بود و از این حیث رویکرد اردن مورد انتقاد است.^۳ اما چنانچه دادگاه اقدام به تعیین مجازات واحد مشدد از طریق تجمیع مجازات‌های موقتی تا سقف مقرر نماید مانع از اعمال مجازات تکمیلی یا اقدامات تأمینی جرائم ارتكابی نیست (حدیثی، ۲۰۱۰: ۳۶۱). زیرا مجازات‌های اضافی و تدابیر تأمینی به نفس جرم مرتبط‌اند و نه به مجازات‌های اصلی. به علاوه هدف قانون‌گذار از این مجازات‌ها و تدابیر تأمینی مقابله با خطر جرائمی است که جامعه را تهدید می‌کند. با این حال قاضی مخیر است طبق شرایط و اوضاع و احوال هر دعوی حکم به تجمیع آنها ندهد (توفیق جمالی، ۲۰۱۰: ۴۸۷). برخی حقوق دانان اردنی معتقدند همان‌گونه که وفق ماده ۲۰۸ قانون مجازات لبنان با وجود پیش‌بینی تحمیل مجازات اصلی اشد، سیستم جمع مجازات‌های تکمیلی و اقدامات تأمینی اعمال و در عین حال قاضی را مختار نموده مطابق شرایط و اوضاع و احوال هر دعوی حکم به تجمیع آنها ندهد؛ قانون‌گذار اردن نیز می‌بایست صریحاً چنین رویکردی اتخاذ نماید (توفیق جمالی، ۲۰۱۰: ۴۸۷).

۱. قانون اصلاحی شماره ۸ مصوب ۲۰۱۱ مندرج در روزنامه رسمی اردن به شماره ۵۰۹۰-۲/۵/۱۱/۲۰۱۱.
۲. مقصود از عبارت مجازات‌های موقت که در بند دوم ماده ۷۲ بکار رفته است مجازات‌های سالب آزادی است و شامل غرامت نمی‌شود و بنابراین مجازات غرامت از قاعده جمع مجازات‌ها در جنایات و جنحه‌هایی که چنین مجازاتی برای آنها پیش‌بینی شده مستثنا است. همچنین عبارت مجازات‌های موقت شامل مجازات اعدام، اعمال شاقه دائمی و حبس دائم نمی‌شود بنابراین اگر جرائم متعدد مشتمل بر این مجازات‌ها باشند ادغام آنها و تنفیذ و اجرای مجازات اشد ضروری است (توفیق جمالی، ۲۰۱۰: ۴۸۷).
۳. زیرا هدف قانون‌گذار از پیش‌بینی مجازات تبعی یا اقدامات تأمینی برای جرم اخف رعایت مصالح عمومی بوده و معقول نیست قانون‌گذار قصد استثناء آن را از جرم اشد به هنگام تحقق تعدد معنوی داشته باشد (نمور، ۲۰۰۴: ۱۴۶).

۲.۲. کیفرگذاری تجمیعی

مقصود از کیفرگذاری تجمیعی جمع مجازات جرایم ارتكابی است. قانون‌گذار کیفری ایران با توجه به اصل عدم تداخل مجازات‌ها در فقه اسلامی مطابق مواد ۱۳۲ و ۱۳۳ در جرایم متعدد غیر تعزیری یا تعدد جرائم تعزیری و غیر تعزیری قاعده جمع مجازات‌ها را با استثنائاتی به رسمیت شناخته است. خارج از موارد خاص مصرح در تبصره‌های ۱، ۲ و ۳ ماده ۱۳۲ و تبصره ماده ۱۳۵ چنانچه یک نفر مرتکب جرایم حدی متعدد شود به مجموع مجازات آن‌ها محکوم می‌شود. برای نمونه چنانچه فردی مرتکب یک فقره جرم محاربه و یک فقره افساد فی الارض گردد دادگاه می‌تواند حکم به مجازات حد قطع و اعدام دهد و از آنجا که محکومیت مزبور منطبق با استثنائات مقرر در ماده ۱۳۲ نبوده و هر دو مجازات قابل اجراست باید ابتدا حد قطع و سپس اعدام اجرا گردد (نظریه اداره حقوقی ۷/۹۸/۴۱۹-۱۰/۳-۹۸/۱۰۳).

بسندهی به مجازات واحد در جرائم حدی مشابه به صرف تداخل اسباب قابل توجیه نیست و گرنه یکسان و مختلف بودن مجازات جرمی مانند زنا محصنه و غیر محصنه می‌بایست در تداخل مجازات آن بی‌تأثیر باشد. اصل برائت از وجوب بیش از یک مجازات، وجود شبهه دارئه، حق الهی بودن حدود و بنای آن بر تخفیف اقناع کننده‌تر است. به علاوه ادله مزبور دیدگاه برخی فقیهان اهل سنت در تداخل حد زنا غیر محصنه (تاز یانه) در حد زنا محصنه (رجم) را قابل تأمل می‌سازد (جزیری، ۱۴۲۴: ۱۶۱؛ بیگزاده، ۱۳۹۸: ۴۵).

در جنایات مستوجب قصاص یا دیه نیز وفق مواد ۳۸۹، ۵۴۱، ۵۴۲ اصل بر عدم تداخل یا جمع مجازات‌ها است. جنبه حق‌الناسی و حمایت از مجنی علیه و قاعده لایبطل دم امرء مسلم مؤید آن است. از این رو جز در موارد استثنائی مصرح در قانون در جنایات مستوجب قصاص یا دیه قاعده جمع مجازات‌ها اعمال می‌گردد. منشاء واقعی بسندهی به مجازات واحد در جنایات مستوجب قصاص و دیه در موارد استثنائی استناد جنایات به رفتار یا سبب واحد و نه تداخل اسباب است در اردن مطابق بند ۴ ماده ۷۲ قانون مجازات صرفاً در تعدد جرایم خلافی قاعده جمع مجازات‌ها به نحو مطلق به رسمیت شناخته شده است. بنا به تصریح قانونگذار اردن «مجازات‌های انضباطی به طور قطع جمع می‌شوند»^۱ از اینرو اعمال قاعده جمع مجازات‌ها در تعدد مادی جرائم خلافی الزامی است. چنانچه جرائم متعدد متشکل از جرائم خلافی و جنحه یا جنایت باشند قاعده جمع مجازات جرائم خلافی با مجازات جنحه یا جنایت اعمال می‌شود (توفیق جمالی، ۲۰۱۰: ۴۸۵).

۱. مقصود از مجازات‌های انضباطی مجازات‌هایی است که طبق مواد ۲۳ و ۲۴ و ۲۵ قانون مجازات اردن به جرائم خلافی اختصاص یافته است.

۳.۲. کیفرگذاری ارفاقی

کیفرگذاری ارفاقی پیش‌بینی نهادهایی همچون معافیت، تخفیف، تبدیل، عفو خصوصی، تعلیق اجرای مجازات، آزادی مشروط و سقوط مجازات می‌باشد که هر یک تحت ضوابطی نسبت به مرتکبان جرایم متعدد تعزیری از هر درجه یا درجات خاص قابل اعمال می‌باشند. برای نمونه قانونگذار در بند خ^۱ ماده ۱۳۴ صریحاً تخفیف مجازات هر یک از جرایم ارتكابی در حالت تعدد جرم را تجویز نموده است. اعمال نهادهای ارفاقی نسبت به مجازات اشد حسب مورد مقتضی آثار متفاوتی است. برخی نهادهای ارفاقی موجب اجراء مجازات اشد تقلیل یا تبدیل یافته، برخی سبب اجراء مجازات اشد بعدی و برخی در حکم اجراء مجازات اشد می‌باشند.

۳.۲.۱. اجراء مجازات اشد تقلیل یا تبدیل یافته

قانون‌گذار بین کیفیات مخففه قانونی و قضایی تفکیک نموده است. چنانچه مجازات اشد به یکی از علل قانونی تقلیل یا تبدیل یابد، مجازات اشد بعدی اجراء می‌شود. اما چنانچه مجازات اشد با اعمال کیفیات مخففه قضایی تقلیل یا تبدیل یابد موجب قانونی برای اجراء مجازات اشد بعدی نیست. زیرا بند ث ماده ۱۳۴ منصرف از کیفیات مخففه قضایی است و گرنه با فلسفه وضع مقررات ناظر به تخفیف قضایی مجازات مقرر در بند خ ماده ۱۳۴ در تعارض خواهد بود. بنابراین چنانچه با اعمال ماده ۴۸۳ ق.آ.د.ک ۹۲ مجازات اشد تقلیل یا تبدیل یابد، همان مجازات تقلیل یا تبدیل یافته و نه مجازات اشد بعدی اجراء می‌شود (نظریه اداره حقوقی ۷/۹۷/۲۹۹۷ - ۹۷/۱۱/۳۰).

۳.۲.۲. اجراء مجازات اشد بعدی

نهادهای ارفاقی همچون گذشت شاکی در جرایم قابل گذشت، نسخ مجازات قانونی، مرور زمان سبب سقوط مجازات اشد و اجراء مجازات اشد بعدی می‌شوند.

۳.۲.۳. در حکم اجراء مجازات اشد

اعمال برخی نهادهای ارفاقی اجرای مجازات اشد محسوب می‌شوند. نهادهای همچون تعلیق اجرای مجازات، آزادی مشروط، عفو خصوصی یا عمومی وفق قسمت اخیر بند ث ماده ۱۳۴ در این طبقه قرار می‌گیرند. در قانون مجازات اردن به این موضوع تصریح نشده است لیکن اعتقاد بر آن است که در صورت تحقق عفو عام یا خاص محکوم عیله تنها از مجازات اشد معاف می‌گردد ولی مجازات اشد بعدی درباره محکوم علیه اجراء می‌شود (توفیق مجالی، ۲۰۱۰: ۴۸۶). رویکرد قانونگذار کیفری ایران

۱. الحاقی به ماده ۱۳۴ به موجب قانون کاحت

سنجیده است. چه آنکه نهادهای ارفاقی اخیر و سابق از دو جهت متفاوتند: اولاً، صرف اعطای آزادی مشروط یا تعلیق اجراء مجازات اشد به معنای سقوط مجازات اشد نیست چه آنکه امکان لغو آزادی مشروط و تعلیق اجرای مجازات در اثر سرپیچی از دستورات دادگاه یا ارتکاب جرم وفق مواد ۵۰، ۵۲، ۵۴ و ۶۱ وجود دارد و در این صورت مجازات اشد تعلیقی قابل اجراء می‌باشد. ثانیاً، عفو خصوصی، آزادی مشروط و تعلیق اجرای مجازات اشد به شرط عدم نقض شروط دو نهاد اخیر در مدت مقرر در حکم توسط محکوم علیه، در حکم اجراء مجازات اشد است و از اینرو موجب قانونی جهت اجرای مجازات اشد بعدی وجود ندارد. شایان ذکر است در صورت شمول عفو نسبت به بخشی از مجازات اشد باقیمانده مجازات اشد اجرا می‌شود (نظریه اداره حقوقی ۹۵/۵/۲-۷/۹۵/۱۰۰۴)

پیشنهاد و نتیجه‌گیری

۱- در حوزه گونه‌شناسی تعدد جرم قانون‌گذار ایران و اردن با پذیرش صریح تعدد مادی و معنوی رویکرد مشترکی اتخاذ نموده‌اند. یگانگی یا تعدد برخی عناصر بزه همانند رکن قانونی مشترک یا تعدد بزه دیده از چالش‌های تمایز تعدد مادی از جرم واحد است. حقوق اردن با ملاک عرفی مایل به واحد انگاری جرم و رویه قضائی ایران متهافت است. ملاک معتبر کشف اراده قانون‌گذار یا عرف صریح و در موارد مشتبه اصل بر واحد انگاری است. قانون‌گذار اردن تعدد معنوی را رفتار واحد دارای اوصاف مجرمانه متعدد با نسبت صرفاً عموم و خصوص من وجه و منصرف از اوصاف مجرمانه عام و خاص می‌شناسد. در مقابل در غیاب نص قانونی آراء حقوق‌دانان و رویه قضائی ایران تا پیش از تصویب ق.م.ا مصوب ۹۲ در این خصوص متشکست است. اما با وضع تبصره ۲ ماده ۱۳۲ قانون اخیر تردیدی در اراده قانونگذار بر انحصار تعدد معنوی بر اوصاف مجرمانه با نسبت صرفاً عموم و خصوص من وجه باقی نمی‌ماند. قانون‌گذار ایران تعدد نتیجه را گونه‌ای متفاوت از تعدد مادی و معنوی و موجب مجازات اشد در جرائم تعزیری شناخته است؛ اما قانونگذار اردن تعدد نتیجه را پیش بینی ننموده و در تلقی آن به عنوان جرم واحد یا تعدد معنوی در حقوق اردن اختلاف نظر است. افزون بر آن در اردن جرایم مرتبط اصولاً تعدد مادی شمرده می‌شوند مگر آنکه جرم مقدمه از عناصر جرم غایی یا کیفیات مشدده آن باشد و در صورت اخیر تعدد معنوی تلقی می‌گردد. در مقابل آراء حقوق‌دانان و رویه قضائی ایران در تعدد انگاری مادی یا معنوی آن متشکست است. قانون‌گذار ایران بخلاف اردن به انصراف قواعد تعدد جرم از جرائم متعددی که مجموعاً عنوان خاص دارند تصریح نموده است. در مجموع سیاست کیفری اردن در حوزه گونه‌شناسی تعدد جرم نسبتاً معقول‌تر است.

۲- در حوزه کیفرگذاری در ایران و اردن با اعمال سیستم کیفرگذاری متنوع تفریدی و تجمیعی از یک سو و شناسائی کیفر واحد اشد در تعدد معنوی رویکرد مشترکی اتخاذ شده است. با این حال در ضوابط کیفرگذاری تفریدی و تجمیعی رویکردهای افتراقی وجود دارد. طبقه‌بندی جرائم به خلاف،

جنحه، جنایت و اعمال سیستم جمع مجازات‌ها در تعدد مادی جرائم خلافی و سیستم مجازات واحد تخییری اشد یا مشدد در تعدد مادی جنحه و جنایات بدون تفکیک بین جرائم مشابه و مختلف از رویکردهای افتراقی اردن است. در مقابل تفکیک جرائم تعزیری- غیر تعزیری و کیفر گذاری تجمیعی تعدد مادی جرائم سنگین غیر تعزیری (با لحاظ معذوریت های شرعی و برخی تعدیل های قانونی در جرائم حدی مختلف)، مجازات واحد غیر مشدد در تعدد جرائم حدی مشابه سیاست کیفری ایران را شکل داده است. با اینحال اعمال مجازات مشدد متغیر بر پایه تعداد جرائم ارتكابی، ابهام‌زدائی از برخی مسائل همچون تصریح به مجازات اشد در تعدد نتیجه، وجوب اعمال کیفرهای تبعی و اصلی مشابه مجازات های تکمیلی و لو مرتبط با مجازات خفیف تر علاوه بر مجازات اشد، امکان تخفیف مجازات، تعیین آثار مترتب بر نهادهای ارفاقی و بسندگی به مجازات واحد در جرائم حدی مشابه بنابر اصل برائت از وجوب بیش از یک مجازات، وجود شبهه دارئه، حق الهی بودن حدود و بنای آن بر تخفیف و تجمیع مجازات در قصاص و دیات از جنبه حق الناسی و حمایت از مجنی علیه و قاعده لایبطل دم امرء مسلم از مزایای رویکرد قانونگذار ایران قلمداد می گردد. با اینحال حقوق ایران و اردن در حوزه کیفر گذاری از برخی نارسائی‌هایی رنج می برند.

۳- بازنگری در قانون و تصریح به موضوعات پیشنهادی ذیل می تواند سیاست کیفری ایران را کارآمدتر نماید: نخست- چنانچه رفتار واحد منطبق بر اوصاف مجرمانه عام و خاص باشد مرتکب به مجازات وصف مجرمانه خاص محکوم می گردد. دوم- صرف رفتار واحد با موضوعات یا بزه‌دیدگان متعدد اصولاً تعدد نتیجه نمی‌باشد مگر در مواردی که استثناً قانون‌گذار برای هر یک از موضوعات یا بزه‌دیدگان رفتار واحد فی‌نفسه موضوعیت و آثار کیفری خاص قائل باشد. سوم- جرائم مرتبط اصولاً تعدد مادی شمرده می‌شوند مگر آنکه جرم مقدمه از عناصر جرم غایی یا کیفیات مشدده آن باشد که در صورت اخیر تعدد معنوی تلقی می‌گردد. چهارم- در تعدد جرائم حدی مشابه با مجازات یکسان مرتکب به یک حد محکوم می‌گردد و علاوه بر آن دادگاه می‌تواند با تصریح به کیفیات مشدده مرتکب را تا ۷۴ ضربه شلاق تعزیر نماید.

منابع

- ابو عامر، محمد زکی (۱۹۸۶)، **قانون العقوبات القسم العام**، اسکندریه، دارالمطبوعات الجامعیة.
- اردبیلی، محمدعلی (۱۳۹۳)، «تعدد معنوی جرم تهدید از طریق مزاحمت تلفنی»، **فصلنامه رای**، دوره ۳، ش ۷، ص ۱۷-۲۸.
- اردبیلی، محمد علی (۱۳۹۶)، «قواعد تعدد جرائم تعزیری در پرتو آراء قضائی»، **فصلنامه رای**، دوره ۶، ش ۲۱، ص ۱۷-۳۸.

- اعظمی، علی اصغر (۱۳۹۷)، «تعدد نتیجه و مقایسه آن با تعدد جرم»، پژوهش حقوق کیفری، س ۷، ش ۲۵، ص ۱۵۹-۱۸۹.
- باهری، محمد (۱۳۸۹)، **نگرشی بر حقوق جزای عمومی**، تهران: مجد.
- بسامی، مسعود (۱۳۹۴)، «تعدد نتایج مجرمانه در فقه و حقوق کیفری ایران»، **مطالعات فقه و حقوق اسلامی**، س ۷، ش ۱۳، ص ۳۵-۶۲.
- بشیریه، تهمورث (۱۳۹۴)، «قابلیت تعیین مجازات برای جرم مقدمه»، **فصلنامه رای**، ش ۱۱، ص ۵۳-۵۸.
- بیگ زاده، جلال (۱۳۹۸)، «بازپژوهی تعدد جرایم و مجازات های حدی»، **پژوهش‌های فقهی**، دوره ۱۵، ش ۱، ص ۲۷-۵۲.
- توفیق مجالی، نظام (۲۰۱۰)، **شرح قانون العقوبات القسم العام**، عمان: دارالثقافة.
- جزیری، عبدالرحمن (۱۴۲۴)، **فقه مذاهب اربعه**، ج ۵، چ ۲، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- جعفری، مجتبی (۱۳۹۲)، «تعدد جرم و آثار آن در قانون مجازات اسلامی ۹۲»، **پژوهش حقوق کیفری**، س ۲، ش ۵، ص ۱۷۵-۱۹۶.
- جوان جعفری، رضا، (۱۳۹۵)، «بازدارنگی و سنجش آن در فلسفه کیفری»، **پژوهشنامه حقوق کیفری**، س ۷، ش ۲، ص ۵۹-۷۸.
- حاجی ده آبادی، محمد (۱۳۹۸)، «اصول و سازکارهای مدل کیفری هدفمند»، **پژوهش حقوق کیفری**، س ۸، ش ۲۹، ص ۱۰۱-۱۳۴.
- حدیثی، فخری عبدالرزاق؛ حمیدی زعبی، خالد (۲۰۱۰م)، **شرح قانون العقوبات القسم العام**، عمان: دارالثقافة.
- حلی، حسن بن یوسف (۱۴۲۱)، **قواعد الاحکام**، ج ۳، قم: موسسه الاسلامی.
- خطیب، عدنان (۱۹۵۶)، **الوجیز فی شرح المبادئ العامة فی قانون العقوبات**، دمشق.
- زراعت، عباس (۱۳۹۲)، «تمایز تعدد معنوی از عناوین مشابه»، **حقوق و علوم سیاسی**، ش ۳، ص ۶۹-۸۷.
- زعبی، معاذ (۲۰۲۰)، «تعدیلات قانون العقوبات الاردنی»، **دراسات علوم الشریعه و القانون**، مجلد ۴۷، عدد ۲، ص ۲۱۴-۲۲۹.
- ساداتی، محمد مهدی (۱۳۹۶)، «جرم انگاری و کیفرگذاری تعدد حدود در فقه امامیه و قانون مجازات اسلامی ۹۲»، **فقه و حقوق اسلامی**، س ۸، ش ۱۴، ص ۶۱-۸۶.
- شمس ناتری، محمد ابراهیم (۱۳۹۸)، «چالش‌های مربوط به تعدد عنوانی جرم در جرائم تعزیری»، **پژوهش حقوق کیفری**، سال ۷، ش ۲۶، ص ۱۵۰-۲۷۷.

- شیخ الاسلامی، عباس (۱۳۹۵)، **تعدد جرم**، ج ۱، تهران: میزان
- صادق منش، جعفر (۱۳۹۲)، «تعدد جرم و تکلیف دادگاه در مقام صدور حکم»، **فصلنامه رای**، ش ۴، ص ۷۷-۸۸.
- عبید، رووف (۱۹۷۹)، **مبادئ القسم العام في التشريع العقابي المصري**، قاهره: دارالفکر العربی.
- غلامی، حسین (۱۳۹۸)، «جرم‌شناسی تلفیقی»، **آموزه‌های حقوق کیفری**، ش ۱۸، ص ۳۵۱-۳۸۶.
- فخر، حسین (۱۳۹۵)، «بررسی ملاک‌های تشخیص تعدد جرم از جرم واحد»، **مجله کانون وکلای دادگستری**، سال ۱۲، ش ۴۳-۴۴، ص ۵۱-۷۰.
- فروغی، فضل‌اله (۱۳۹۴)، «تعدد نتیجه در جرائم تعزیری»، **دیدگاه‌های حقوق قضائی**، ش ۷۰، ص ۱۰۳-۱۲۶.
- فروغی، فضل‌اله (۱۳۹۴)، «ارزیابی تعدد مادی جرائم تعزیری»، **مطالعات حقوقی**، دوره ۷، ش ۴، ص ۱۷۱-۲۰۳.
- قهوجی، علی عبدالقادر (۱۹۸۸)، **قانون العقوبات القسم العام**، بیروت: الدار الجامعیة.
- قیاسی، جلال‌الدین (۱۳۸۸)، «بررسی وحدت یا تعدد جرم در حالت تعدد نتیجه»، **حقوق اسلامی**، س ۵، ش ۲۰، ص ۱۳۳-۱۴۸.
- قیاسی، جلال‌الدین (۱۳۹۴)، «حکم جرایم مرتبط در جرائم تعزیری»، **پژوهشنامه حقوق کیفری**، س ۶، ش ۲، ص ۱۵۵-۱۷۹.
- گارو، زنه (۱۳۴۴)، **مطالعات نظری و عملی در حقوق جزا**، ترجمه ضیاء‌الدین نقاب، تهران: ابن‌سینا.
- مصطفی سعید، سعید (۱۹۵۷)، **الاحکام العامة في قانون العقوبات**، الطبعة الاولى، بیروت: منشورات الحلبي.
- نجیب حسنی، محمود (۱۹۸۴)، **شرح قانون العقوبات اللبناني القسم العام**، الطبعة الخامسة، بیروت: دارالنهضة العربیة.
- نمور، محمد سعید (۲۰۰۴)، **تعدد الجرائم**، عمان: دارالثقافة.
- نوربها، رضا (۱۳۸۱)، **زمینه حقوق جزای عمومی**، چاپ ۶، تهران: گنج دانش.